

ДЕСКРИПЦИЯ НА ДЕВЕРБАТИВИТЕ НА -М/-ЕМ В БЪЛГАРСКАТА ГРАМАТИЧНА ЛИТЕРАТУРА СЛЕД ПРАВОПИСНАТА РЕФОРМА ОТ 1945 Г. ДО НАШИ ДНИ

Диана Мъркова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

DESCRIPTION OF THE -M/-EM DEVERBATIVES IN THE BULGARIAN GRAMMATICAL STUDIES AFTER THE BULGARIAN ORTOGRAPHY REFORM IN 1945 UNTIL NOWADAYS

Diana Markova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The paper continues a previous study on the same topic which marked the main periods in the research of the present passive participles in the Bulgarian grammatical tradition from the middle of 19th to the middle of 20th century. The aim of the current study is to examine in detail the description of the *-m/-em* deverbatives and to outline the main points in the contemporary stage of the language's development – in the Bulgarian grammatical studies after the Bulgarian orthography reform (1945) until the latest published Bulgarian grammar (2008).

Keywords: present passive participle, deverbatives, Bulgarian grammar, Bulgarian participle system

Настоящата статия е продължение на предишно изследване по темата¹, отбелязващо основните периоди в проучването на етимологичното сегашно страдателно причастие в българската граматична традиция от Възраждането до правописната реформа от 1945 г. Предмет на изследване са българските системни граматика от съвременния етап на развитие на езика, а обектът в частност е дескрипцията на девербативите на *-м/-ем* в граматичните трудове от разглеждания период (1945 – 2020). За целта са проучени разделите, посветени на българската партиципиална система, в десет граматика на съвременния

¹ Мъркова 2022: Мъркова, Д. Основни периоди в проучването на сегашното страдателно причастие в българската граматична литература от Възраждането до средата на ХХ в. // *Verba iuvenium – Словото на младите*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2022, бр. IV, с. 37 – 52.

български език с автори: Л. Андрейчин (1957, 1962), С. Стоянов (1980), Ю. С. Маслов (1982), БАН (1983), П. Пашов (1989), С. Георгиев (1999), И. Куцаров (1998, 2007), Р. Ницолова (2008).

Първите граматични трудове на съвременния български език след правописната реформа от 1945 г. са колективни, като **Л. Андрейчин** е част от авторския колектив: *Съвременен български език. Учебник за I и II курс на учителските институти* (Л. Андрейчин, М. Иванов, К. Попов, 1957) и *Български език за институтите за начални учители* (Л. Андрейчин, Н. Костов, Е. Николов, 1962). Това обяснява защо разделът за причастната система в двете издания се припокрива с *Основна българска граматика* от 1944 г. (Андрейчин, Иванов, Попов/Andreychin, Ivanov, Popov 1957: 94 – 101; Андрейчин, Костов, Николов/Andreychin, Kostov, Nikolov 1962: 274 – 283). И в двете издания са посочени отново четири вида причастия: *сегашно действително, минало свършено действително, минало несвършено действително и минало страдателно*, като сегашното страдателно не е сред равностойните членове на системата. Данни за него се откриват на края на разделите в подточка, озаглавена „**остатъци от сегашно страдателно причастие**“, която представлява съкратено изложение на вече посоченото в *Основна българска граматика* (1944): „В книжовния ни език се срещат, дошли от руски или черковнославянски, някои форми, образувани с наставка **-им** или **-ем**, като напр. *любим, водим, невредим, отстраним, преносим, изменяем, наказуем, изискуем* и др. По произход това са сегашни страдателни причастия (подч. е мое – Д. М.). Те имат обаче единичен характер и не съществуват като ясно оформена категория в съвременния ни език, както е било в старобългарски. Днес се схващат като обикновени прилагателни. По-често се срещат в отрицателна форма, която означава невъзможност да се извърши даденото действие върху предмета: *неминуем, неуловим, непобедим, непоколебим, неизброим, неизтощим, неизчерпаем* и др.“ (Андрейчин, Иванов, Попов/Andreychin, Ivanov, Popov 1957: 100 – 101)². Прави впечатление, че единствената разлика в дескрипцията на сегашното страдателно причастие в *Основна българска граматика* (1944) и в двете граматики със съавтор Л. Андрейчин (1957, 1962) е относно формантите, участващи в образуването му: първоначално Л. Андрейчин отбелязва, че тези отглаголни форми са „образувани с наставка **-мъ**“ (Андрейчин/Andreychin 1944: 315), но в двете колективни издания от 1957 г. и 1962 г. са посочени различни суфикси и вече става

² Цитираният пасаж е идентичен с *Български език за институтите за начални учители* от 1962 г.

дума за „форми, образувани с наставка **-им** или **-ем**“ (Андрейчин/Andreychin, цит. по Андрейчин, Иванов, Попов/Andreychin, Ivanov, Popov 1957: 100). Вероятно оттук нататък изследователите, подкрепящи тезата за съвременната адекватация на етимологичното сегашно страдателно причастие, започват да говорят за „прилагателни имена на **-ем/-им**“ (срв. напр. З. Гунова (1975) – „Прилагателни имена на **-им/-ем**“ и И. Табакова – „Отглаголни прилагателни имена на **-ем/-им**“ (1986). В края на подточката за „остатъци от сегашно страдателно причастие“ Л. Андрейчин отново отбелязва възможността миналите страдателни причастия от несвършен вид да се използват вместо девербативите на **-м/-ем**. Това наблюдение, изведено първоначално от него в „Основна българска граматика“, стои в основата на изследвания на следващи учени и е доразработено в статиите на Е. Георгиева (1978) – „За някои граматико-семантични промени на миналите страдателни причастия в съвременния български книжовен език“ и М. Деянова (1992) – „Към установяване на единно страдателно причастие в съвременния български книжовен език“.

С. Стоянов обособява отделен раздел за причастната система в своята „Грамматика на българския книжовен език“ (1964/1980), който е със заглавие *Нелични (нефинитни) форми на глагола* (Стоянов/Stoyanov 1980: 419 – 441). Авторът представя следната дефиниция за причастие: „Причастието е глаголно-именна форма, означаваща действие, което се приписва на лице или предмет като негов признак, проявяващ се във времето“ (Стоянов/Stoyanov 1980: 419). Той се солидаризира напълно с Л. Андрейчин и посочва идентичен състав на партиципиалната система (единствената разлика е, че *действителните причастия* вече са наречени *деятелни*): *сегашно деятелно причастие*, *минало свършено деятелно причастие*, *минало несвършено деятелно причастие* и *минало страдателно причастие* (Стоянов/Stoyanov 1980: 419). Девербативите на **-м/-ем** се откриват в отделна подточка, озаглавена отново „**Остатъци от сегашно страдателно причастие**“, където директно са назовани „прилагателни имена“: „В съвременния български книжовен език има категория прилагателни имена, завършващи на **-м** (**-им**, **-аем**, **-уем**), образувани от основи на преходни глаголи, например: *люби-м*, *любима*, *любимо*, *любими*; *неумоли-м*, *-а*, *-о*, *-и*; *неруши-м*, *-а*, *-о*, *-и*; *познаваем*, *познаваема*, *познаваемо*, *познаваеми*; *сгъваем*, *-а*, *-о*, *-и*; *наказуем*, *наказуема*, *наказуемо*, *наказуеми*; *неописуем*, *-а*, *-о*, *-и* и пр.“ (Стоянов/Stoyanov 1980: 431) (подч. е мое – Д. М.). С. Стоянов отбелязва връзката на тези девербативи с етимологичните сегашни страдателни причастия от

старобългарското състояние на езика и за първи път в системна граматика представя примери за начина им на образуване спрямо различните старобългарски спрежения: „Този тип прилагателни имена първоначално са били сегашни страдателни причастия (подч. е мое – Д. М.). Образували са се от сегашната основа на глагола с наставка **-мъ**, например: **хвали-мъ, знаіе-мъ** и пр. При глаголите от I, II и V старобългарско спрежение обаче основната наставка **-е-** се е явявала в степен **-о-**, та сегашните страдателни причастия от тези типове глаголи са завършвали на **-омъ**, например: **несѣти, несѣж, несѣши – несомъ, -а, -о, -и; двигнѣти, двигнѣж, двигнѣши – двигномъ, -а, -о, -и; ѣсти, ѣсмь, ѣси – ѣдомъ** и пр.“ (Стоянов/Stoyanov 1980: 431 – 432). По-нататък е коментирана характерната им семантика (значението *възможност / невъзможност*): „Понеже са образувани от основи на преходни глаголи, тези прилагателни означават признаци на разни обекти, засягани или пък притежаващи (респ. непритежаващи) възможност да се засягат от действието на изходния глагол (подч. е мое – Д. М.), например: *люби-ма книга* ‘книга, която се обича’, *непоклѣтими устои* ‘устои, които не могат да се поклѣтят’, *непростима грѣшка* ‘грѣшка, която не може да се прости’, *сгъваем стол* ‘стол, който се сгъва’, *неописуем възторг* ‘възторг, който не може да се опише’ и пр.“ (Стоянов/Stoyanov 1980: 431 – 432). Посоченото наблюдение на С. Стоянов е ценно и с оглед на това, че запазената глаголност на девербативите на **-м/-ем** най-ясно личи при глаголен израз, въведен с подчинено определително изречение (срв. *непростима грѣшка* = ‘грѣшка, която не може да се прости’). Авторът също отбелязва почестата употреба на девербативите, образувани с отрицание, представяйки следните примери: *непоносим, неукротим, непростим, нерушим, непроницаем, неузнаваем*, а също така и посочва примери за субстантивирани „по-раншни сегашни страдателни причастия“: *сказуемо, насекомо, делимо, множимо* (Стоянов/Stoyanov 1980: 432).

Заслужава внимание и публикуваната през 1982 г. „Грамматика на българския език“ от изтъкнатия руски българист **Ю. С. Маслов**, където причастията се откриват в частта за глагола в раздел „Образуване на нефинитни форми“ (Маслов/Maslov 1982: 233 – 238). Ю. С. Маслов говори за четири вида причастия: *сегашно деятелно причастие, имперфектно* (= минало несвършено деятелно причастие, бел. моя – Д. М.), *аористно* (= минало свършено деятелно причастие, бел.

моя – Д. М.) и само за едно страдателно причастие. Авторът назовава миналото страдателно причастие „причастиеТО от страдателен залог“, от което може да се заключи, че за него сегашното страдателно не фигурира в българската причастна система. В края на частта, посветена на миналото страдателно причастие, откриваме потвърждение за твърдението, че според Ю. С. Маслов етимологичното сегашно страдателно причастие е адективирало напълно употребата си в съвременния български език: „Сегашно страдателно причастие от типа на старобълг. дѣлаіемъ, рус. делаемый липсва. В съвременния български език се срещат отделни форми като *уважаем*, *уважаеми*, но те имат книжен произход и са чисти прилагателни. Функциите на страдателното причастие със значение за едновременност изпълняват често пъти страдателните причастия от типа *уважаван*, *гледан*, които по наставка съответствуват на старобългарското (и руското) минало страдателно причастие, но са образувани от имперфективна основа“ (Маслов/Maslov 1982: 237) (подч. е мое – Д. М.). Формантите, участващи в образуването на девербативите на -м/-ем, се откриват в раздела „Образуване на прилагателни имена“: „За образуване на прилагателни имена от други части на речта се използват следните суфиксални формативи: (...) 7. Наставките -/им/-, -/ем/-, -/аем/-, -/уем/-“: Те се използват в българския книжовен език под влияние на църковнославянския и руския“ (Маслов/Maslov 1982: 108). Според Ю. С. Маслов с посочените суфикси + глаголни основи се образуват „прилагателни имена със значение ‘способен (или съответно: неспособен) да се подлага на действието, означено от глаголната основа’“ (т.е. това е характерното значение на разглеждания тип девербативи *възможност* – *невъзможност*) и в подкрепа на твърдението си той представя следните примери: *видим*, *невидим*, *непобедим*, *доловим*, *непреодолим* (от глаголите *видя*, *победя*, *доловя*, *преодоля*); *сгъваем* (от *сгъвам*), *нараняем* (от *нараня*), *наказуем*, *неописуем* (от *накажа*, *описа*) (Маслов/Maslov 1982: 108). Също така авторът е на мнение, че по-често се използват отрицателните варианти, а „от някои („прилагателни“ – бел. моя – Д. М.) (напр. *неминуем*) утвърдителни форми дори не се образуват“ (Маслов/Maslov 1982: 108). По-нататък Ю. С. Маслов изказва твърдение, че в редица случаи тези суфикси не образуват само „прилагателни, които означават потенциална способност за подлагане на дадено действие“, а такива, означаващи „състояние на предмета (или лицето), които реално се подлагат на това действие“, т.е. авторът говори за „прилагателни със значение на сегашни страдателни причастия“ и дава примери като *любим*, *уважаем*, *обработваем*, *изискуем*

(Маслов/Maslov 1982: 108). Въпреки това обаче Ю. С. Маслов бърза да уточни, че образувания от този тип могат да се разглеждат само като „особен вид прилагателни имена“, а не като „причастия, влизащи в системата на глагола“, тъй като според него „те се образуват само от малък брой глаголи, при което този тип е слабо продуктивен“ (Маслов/Maslov 1982: 108). Относно последното твърдение за слабата продуктивност няма как да изразим съгласие, тъй като е неактуално предвид най-съвременния етап от развитие на българския език, където се наблюдава значително по-фреквентна употреба и засилен процес на образуване на нови лексеми от разглеждания тип девербативи на *-м/-ем* (включително и от новозаети глаголи от чужди езици).

В раздела „Нелични глаголни форми“ на т.нар. „академична морфология“ (БАН, Граматика 1983, Том II. Морфология) фигурират четири причастия, едно деепричастие и две отглаголни съществителни, както и традиционно присъстващият съкратен инфинитив. Съставът на причастната система е идентичен с посочения от Л. Андрейчин: *сегашно деятелно причастие, минали деятелни причастия* (свършено и несвършено) и *минало страдателно причастие*, а относно сегашното страдателно причастие е посочено следното: „Неопределено е мястото на сегашното страдателно причастие, каквото не се е изградило като самостоятелна категория, въпреки че в системата неговото място остава незаето“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 373) (подч. е мое – Д. М.). Макар че не са включени в пределите на причастната система, девербативите на *-м/-ем* са разгледани самостоятелно в отделен раздел (377 – 378 с.), откъдето става ясно каква е позицията на авторите на ГСБКЕ относно статута им: „В същност за сегашно страдателно причастие в съвременния български език не може да се говори – такава пълноценна глаголна категория липсва, макар че в старобългарския език е била жива“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 377). Поради вече споменатия факт, че мястото на сегашното страдателно причастие все още остава незаето в партиципиалната система, е посочено, че „семантичното съдържание, което би трябвало да бъде изразявано чрез сегашни страдателни причастия, бива поемано от други причастни форми или от други езикови средства, например от минали страдателни причастия“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 377) (подч. е мое – Д. М.) – това явление е вече отбелязаното от Л. Андрейчин и други учени след него. Разгледан е накратко историческият развой на етимологичното сегашно страдателно причастие (високо фреквентно в старобългарското състояние на езика и през Възраждането), като се изказва твърдение, че „глаголната система се е нуждаела от такава категория (столетия на-

ред употребявана в писмеността), но причини от различно естество не позволяват тя да се установи в днешното българско книжовноезиково спрежение“, без обаче да е посочено точно какви са тези причини (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 377). Граматиката на БАН е единственото граматическо изследване от съвременния етап на езика, където авторите категорично открояват само формант **-(е)м**, участващ в образуването на разглеждания тип девербативи, без да имат колебания относно останалите разновидности (*-им, -аем* или *-уем*): „В строежа на тези форми ясно се откроява формант **-(е)м**, който се прибавя към сегашната основа на преходен глагол и функционира в същност катоставка, напр.: *люби-м, необходими-м, обработва-ем, управля-ем* и под. (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 377). Отбелязана е характерната семантика на сегашните страдателни причастия – „ВЪЗМОЖНОСТ ИЛИ НЕВЪЗМОЖНОСТ ЗА ИЗВЪРШВАНЕ НА ДЕЙСТВИЕ ВЪРХУ ДАДЕН ПРЕДМЕТ“, а като вероятна причина за засилената им употреба в съвременния език е посочен „ТЪВЪРДЕ ПРОДУКТИВНИЯТ ТИП АБСТРАКТНИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА С НАСТАВКА –*ост*“, която може да се свързва без особени затруднения с основи на сегашни страдателни причастия, напр.: *движимост, делимост, необходимост, търпимост* и т.н.“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 377) (подч. е мое – Д. М.). Въпреки високата им фреквентност обаче, съставителите на ГСБКЕ са категорични, че девербативите на *-м/-ем* се използват предимно като прилагателни имена и представят примери като: *любим, необходим, нетърпим, проходим, управляем*. Посочено е, че те се предпочитат най-вече като специализирани термини от науката – дадени са примери за субстантивизирана употреба (*множимо, насекомо, сказуемо*), както и като съставки на словосъчетания (*движими имоти, обработваеми площи, полезни изкопаеми*) (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 378).

П. Пашов също представя неличните глаголни форми в края на раздела, посветен на глагола, в публикуваната през 1989 г. „Практическа българска граматика“: там се откриват причастията, деепричастията и отглаголното съществително, които са определени от него като „преход между глагол и някоя друга част на речта“ (Пашов/Pashov 1989: 166 – 178). В състава на причастната система авторът включва традиционните партиципиални форми – срв.: „В съвременния български книжовен език различаваме четири причастия: сегашно деятелно (*четящ*), минало свършено деятелно (*чел*), минало несвършено деятелно (*четял*) и минало страдателно причастие (*четен*)“ (Пашов/Pashov 1989: 166), както и употребата им: „Миналите причастия могат да се употребяват и като част от сложни глаголни форми, напр.

чел съм, четено е, бях чел, била е четена и др., и като съгласувани определения, тоест като прилагателни: четена книга, прочелите книгата ученици. Сегашното деятелно причастие се употребява само като определение – пишеща машина, запомнящо устройство (Пашов/Pashov 1989: 166) (подч. е мое – Д. М.). Прави впечатление, че въпреки факта, че двете сегашни причастия се отличават с една и съща употреба, както и с идентичен развой и начин на заемане (и двете са изчезнали от стб., през Възраждането са възприети по руски модел и не се срещат в народните говори), П. Пашов дори и по традиция не споменава девербативите на *-м/-ем* към останалите причастия. Липсва отделна подточка за сегашното страдателно причастие – открива се единствено следната информация в отделен абзац при частта за миналото страдателно причастие: „Тъй като в нашия език няма развито сегашно страдателно причастие (има само отделни форми като *любим, уважаем, непобедим* и др., които функционират като прилагателни имена), миналото страдателно причастие при глаголи от несвършен вид може да означава не само резултат от приключено действие, но и признак от извършващо се в съответния момент действие върху предмета“ (Пашов/Pashov 1989: 177) (подч. е мое – Д. М.). Това е същата способност за замяна с миналото страдателно причастие от вторичен несвършен вид, отбелязана първоначално от Л. Андрейчин (1944), която П. Пашов илюстрира с конкретен пример (*изучен – изучаван*), срв. „*изучен материал* означава признак на съществителното *материал* от извършено преди това действие (това е материал, който сме изучили вече), но *изучаван материал* от несв. вид може да означава както материал, който сме изучавали някога, така и материал, който в момента изучаваме“ (Пашов/Pashov 1989: 177). Според него възможността миналото страдателно причастие да изразява едновременност компенсира необходимостта от сегашно страдателно причастие (авторът добавя, че поради това в случая не съществува пример **изучаемият материал*) (Пашов/Pashov 1989: 177).

Същото описание се наблюдава и в „Морфология на съвременния български език“ от С. Георгиев (1999) – неличните отглаголни форми (*verbum infinitum*) са обособени като раздел към спрежението на глагола. Авторът нарича причастията „междинни думи между глагола и прилагателното име, затова понякога получават название отглаголни прилагателни“ (Георгиев/Georgiev 1999: 353) и по-нататък разглежда в отделни точки четирите вече традиционни вида: *сегашно деятелно, минало свършено деятелно, минало несвършено деятелно и минало страдателно причастие* (Георгиев/Georgiev 1999: 353 – 359).

Сегашното страдателно причастие не е представено като равностоеен член на причастната система, а се открива в подточката за сегашното деятелно, която започва със следното уточнение: „Сегашното причастие в съвременния български език е само деятелно, за разлика от старобългарския, където е имало и сегашно страдателно причастие“ (Георгиев/Georgiev 1999: 354) (подч. е мое – Д. М.). С. Георгиев представя развоя на сегашното деятелно причастие, идентичен с този на страдателното (както старобългарското състояние, така и възстановяването под руско влияние), но въпреки това също като П. Пашов не отрежда място на девербативите на -м/-ем в партиципиалната система. В края на частта за сегашното деятелно причастие споменава, че „в старобългарски език съществува сегашно страдателно причастие на -м, употребявано и в страдателен залог“ и представя следния пример от Добрейшовото евангелие: **и вждете ненавидими отъ въсьхъ** (Георгиев/Georgiev 1999: 354) (подч. е мое – Д. М.). Според С. Георгиев в съвременното състояние на езика девербативите на -м/-ем вече са загубили своята глаголна функция, затова за него лексеми като *дразним, преносим, возим, мислим, зависим* са прилагателни имена. Подобно на други изследователи, и С. Георгиев също е на мнение, че разглежданите девербативи се употребяват по-често с отрицателно значение (*непоносим, несъотносим, неведом, необратим, неделим, недвижим, неизгладим*). Авторът също отбелязва някои субстантивирани употреби (срв. *делимо, множимо, казуемо, означаемо* и др.) (Георгиев/Georgiev 1999: 355).

През 2007 г. е публикувана мащабната „Теоретична граматика на българския език. Морфология“ от **И. Куцаров**, където отново става въпрос за „остатъци от сегашно страдателно причастие (лат. *participium praesentis pasivi*)“, които се характеризират с морфема -м, свързана със сегашна основа на преходни глаголи, и които в съвременето се възприемат като прилагателни имена (Куцаров/Kutsarov 2007: 121). И. Куцаров подкрепя наблюденията на някои учени, че продуктивността на тези форми се увеличава и като причина за това изтъква „способността им да изразяват възможност (или невъзможност (...)) на действието“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 121). Друга вероятна причина според него е и продуктивният тип абстрактни съществителни имена с наставка -ост, образувани от сегашни страдателни причастия, напр. *движимост, делимост, необходимост* (Куцаров/Kutsarov 2007: 121). Авторът също представя субстантивирани сегашни страдателни причастия като *казуемо, насекомо, делимо, множимо* (Куцаров 2007: 122). И И. Куцаров споменава за частичното заместване на сегашното

от миналото страдателно причастие: „Доколкото обаче в съвременния български език сегашното страдателно причастие е отпаднало (темпоралното противопоставяне в рамките на страдателните причастия се е заличило), неговите функции се поемат от единственото страдателно причастие – миналото, което, образувано от несвършени глаголи, може да изразява и едновременност: *Гледам (гледах, ще гледам) носената от вълните лодка*“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 120 – 121). Той изтъква тази закономерност като водещата причина други учени категорично да се противопоставят на „причисляването на -м-формите към глаголната система (вж. напр. Георгиева, Ел., 1976; Деянова, М., 1992 и др.)“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 122). В края на частта, посветена на разглеждания тип девербативи, И. Куцаров прави кратък теоретичен обзор относно мястото и статута на сегашното страдателно причастие според българските граматика през годините, като завършва с твърдението, че „Очевидно е, че въпросът за тези форми остава открит“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 123). И. Куцаров е автор и на раздел *Морфология* в „Съвременен български език“ със съавтори Т. Бояджиев и Й. Пенчев (1999). В частта, посветена на причастната система, относно статута на сегашното страдателно причастие може да се открие съкратено изложение на посоченото в „Теоретична граматика на българския език“ (2007): „В съвременния български език има остатъци от сегашно страдателно причастие“, което е било присъщо на старобългарския език. То се характеризира от морфемата -М и се възприема като прилагателно име: *любиМ, видиМ, невидиМ, управляеМ, неуправляеМ, преносиМ* и т.н. Според наблюденията на някои учени в най-ново време продуктивността на тези форми се увеличава“ (Куцаров/Kutsarov, цит. по Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998: 350) (подч. е мое – Д. М.).

Последната публикувана системна граматика на съвременния български език към момента е „Българска граматика. Морфология“ от **Р. Ницолова** (2008). В подраздела „Нелични глаголни форми“ (429 – 444 с.), който е включен в раздела за глагола, са представени отново четирите традиционни причастия, като само миналите деятелни причастия се отличават с нетрадиционни наименования: „Неличните глаголни форми не притежават граматическото значение *лице* на глагола. Те са: **причастията** (сегашно деятелно причастие, аористно деятелно причастие (= миналото свършено деятелно причастие, бел. моя – Д. М.), имперфектно деятелно причастие (= миналото несвършено деятелно причастие, бел. моя – Д. М.), минало страдателно причастие), **деепричастията, отглаголните съществителни и остатъците от**

съкратен инфинитив (Ницолова/Nitsolova 2008: 429) (подч. е мое – Д. М.). Девербативите на *-м/-ем* са представени от авторката като прилагателни имена: „Сегашното страдателно причастие също така изчезва от глаголната система, но през ХХ в. се наблюдава под руско влияние известно активизиране при употребата на форми по неговия модел, които се употребяват като прилагателни имена“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 429 – 430). По този начин е озаглавена и подточката за разглеждания тип девербативи от самата Р. Ницолова: „**Сегашни страдателни причастия – прилагателни**“ (439 – 440): „Старобългарските сегашни страдателни причастия на *-(e)м, -(u)м* днес не са член на причастната ни система, а са подклас в класа на прилагателните имена, при това активизиран в днешно време (Ницолова/Nitsolova 2008: 439). Според Р. Ницолова девербативите на *-м* не могат да се образуват от сегашната основа на всеки преходен глагол, като за сравнение авторката предлага следните примери: *уча – *учаем*, но: *изуча – изучаем, видя – видим, спускам – спускаем, казвам – *казваем, продавам – (не)продаваем* и т.н. (Ницолова/Nitsolova 2008: 439). Относно семантиката на разглеждания тип девербативи Р. Ницолова не споменава единствено за характерното за тях модално значение *възможност – невъзможност*, отбелязвано досега от повечето учени, а представя и примери, от които личи и пасивният им характер: „Сегашните страдателни причастия означават признак на предмет, който може да бъде засегнат от глаголно действие, т.е. става дума за възможен признак, напр. *сгъваем стол* – ‘стол, който може да се сгъва’, *надуваема лодка* – ‘лодка, която може да се надува’. В единични случаи обаче сегашните страдателни причастия са загубили модалния си характер и означават постоянен признак, напр. *любим човек* – ‘човек, който е обичан’, *видим напредък* ‘напредък, който се вижда’, *изменяема величина* ‘величина, която се изменя’“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 439) (подч. е мое – Д. М.). Р. Ницолова регистрира употребата на сегашни страдателни причастия предимно като обикновени и сказуемни определяния и по-рядко като обособени определения. Според авторката „някои сегашни страдателни причастия са запазени в руска форма, напр. *непредсказуем, изискуем, наказуем, коштуем* и др.“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 439). В края на подточката Р. Ницолова говори за компенсирането на сегашните страдателни причастия чрез други езикови средства (за вече споменатата замяна с минали страдателни причастия от вторичен несвършен вид, посочена първо от Л. Андрейчин (1944), както и със сегашни деятелни причастия без възвратна частица „се“ – наблюдение, което за първи път е

направено от Д. Попов (1942): „Отпадането на сегашното страдателно причастие от българската глаголна система има опити да се компенсира или с минали страдателни причастия от несв. вид, предимно вторичен несв. вид (...), или със сегашни деятелни причастия, при това без „се“, напр. *дъвчащи бонбони* за **дъвкаеми бонбони* вместо *дъвчащи се бонбони*, *миеци тапети* за **измиваеми тапети* вместо *миеци се тапети* и др.“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 440). Според авторката макар и последните два примера да са придобили гражданственост, те са в нарушение на нормите на книжовния език.

В заключение, след представянето на десет системни граматики на българския книжовен език от съвременния етап на езика, може да се обобщи, че след правописната реформа от 1945 г. вече се наблюдава пълно концептуално единство по отношение на състава на българската партиципиална система, и в частност – относно дескрипцията на девербативите на *-м/-ем*. В приложената таблица са онагледени пунктовете, при които има съвпадение в становищата на учените (вж. таблица 1). Тази унификация на възгледите обаче е привидна и очевидно наложена в граматичната литература; необходимо е не да се преповтаря, а да се постави под въпрос, тъй като не е установена след оживени дискусии или дългогодишни проучвания, а почива върху по-предишен етап на българския език и не са взети предвид актуалните тенденции в развитието му. За това свидетелства и фактът, че подобно единодушие се наблюдава само в системните граматики, но не и при авторовите монографии или в редица публикации от периодичния печат по темата, които отчитат засилената фреквентност и продуктивност на девербативите на *-м/-ем* в съвременното. Може да се заключи, че съвременните граматични трудове на българския език се отличават с еднотипна и стандартна дескрипция по отношение на девербативите на *-м/-ем* – единствено по традиция биват споменати в рамките на партиципиалната система при по-голяма част от учените, но без да им бъде присъден статут на причастие; най-често са разглеждани като „остатъци от сегашно страдателно причастие“ и се схващат като прилагателни имена в съвременния български език. Това е становището на Л. Андрейчин (1944) (почти без изменения), като следващите автори на системни граматики го преповтарят, без да „ревизират“ или поставят под съмнение традиционния състав на партиципиалната система и в частност – без да проучат в подробности природата и същността на т.нар. сегашно страдателно причастие. Единствено И. Куцаров предоставя възможност за дискусии със заключителното си мнени-

ние по въпроса: „очевидно е, че въпросът за тези форми остава открит“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 123).

Таблица 1. Становища на учените в разгледаните граматики на съвременния български език относно т.нар. сегашното страдателно причастие (ССП³)

	Традиционен състав на причастната система	ССП е отбелязано като прилагателно име	Отбелязване на модалната семантика на ССП	Отбелязване на замяната на ССП с МСП от несв. вид	Отбелязване на преобладаващите отрицателните варианти	Отбелязване на абстрактни същ. имена на -ост, обр. от ССП	Отбелязване на субстантивирани ССП	Форманти в състава на ССП
Л. Андрейчин (1957, 1962)	√	√	√	√	√	–	–	суфикс - <i>им/-ем</i>
С. Стоянов (1964, 1980)	√	√	√	–	√	–	√	- <i>м</i> (- <i>им</i> , - <i>аем</i> , - <i>уем</i>)
Ю. С. Маслов (1982)	√	√	√	√	√	–	–	наставки - <i>им</i> , - <i>ем</i> , - <i>аем</i> , - <i>уем</i>
ГСБКЕ (1983)	√	√	√	√	–	√	√	наставка -(<i>е</i>) <i>м</i>
П. Пашов (1989)	√	√	–	√	–	–	–	–
С. Георгиев (1999)	√	√	–	–	√	–	√	формант - <i>м</i>
И. Куцаров (1998)	√	√	–	–	–	–	–	морфема - <i>м</i>
И. Куцаров (2007)	√	√	√	√	–	√	√	морфема - <i>м</i> + основа на преходни глаголи
Р. Ницолова (2008)	√	√	√	√ (замяна и с МСП, и със СДП)	√	–	–	форманти -(<i>е</i>) <i>м</i> , -(<i>и</i>) <i>м</i>

³ Използвани съкращения в таблицата: ССП – сегашно страдателно причастие; МСП – минало страдателно причастие; СДП – сегашно деятелно причастие.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрейчин/Andreychin 1944:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Хемусъ А. Д., 1944. [Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Hemus, A. D., 1944.]
- Андрейчин, Иванов, Попов/Andreychin, Ivanov, Popov 1957:** Андрейчин, Л., М. Иванов, К. Попов. *Съвременен български език. Учебник за I и II курс на учителските институти*. Част II. София: ДИ „Народна просвета“, 1957. [Andreychin, L., M. Ivanov, K. Popov. *Savremenen balgarski ezik. Uchebnik za I i II kurs na uchitelskite instituti*. Chast II. Sofia: Narodna prosveta, 1957.]
- Андрейчин, Костов, Николов/Andreychin, Kostov, Nikolov 1962:** Андрейчин, Л., Н. Костов, Е. Николов. *Български език за институтите за начални учители*. София: Народна просвета, 1962. [Andreychin, L., N. Kostov, E. Nikolov. *Balgarski ezik za institutite za nachalni uchiteli*. Sofia: Narodna prosveta, 1962.]
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998:** Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис*. София: Петър Берон, 1998. [Boyadzhiev, T., I. Kutsarov, Y. Penchev. *Savremenen balgarski ezik. Fonetika. Leksikologiya. Slovoobrazuvane. Morfologiya. Sintaksis*. Sofia: Petar Beron, 1998.]
- Георгиев/Georgiev 1999:** Георгиев, С. *Морфология на българския книжовен език*. Велико Търново: Абагар, 1999. [Georgiev, S. *Morfologiya na balgarskiya knizhoven ezik*. Veliko Tarnovo: Abagar, 1999.]
- Георгиева/Georgieva 1968:** Георгиева, Е. За някои граматико-семантични промени на миналите страдателни причастия в съвременния български книжовен език. // *Известия на Института за български език*, София: Издателство на БАН, 1968, кн. XVI, 617 – , Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1968, kn. XVI, 617 – 626.]
- ГСБКЕ/GSBKE 1983:** *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. Стоянов, С. и кол. София: Издателство на БАН, 1983. [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya. Stoyanov, S. i kol. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1983.]
- Гунова/Gunova 1975:** Гунова, З. Прилагателни имена на *-им, -ем*. // *Български език*, 1975, кн. 4, 349 – 352. [Gunova, Z. Prilagatelni imena na *-im, -em*. // *Balgarski ezik*, 1975, kn. 4, 349 – 352.]
- Деянова/Deyanova 1992:** Деянова, М. Към установяване на единно страдателно причастие в съвременния български книжовен език. // *Български език*, 1992, год. XLII, кн. 3, 166 – 172. [Deyanova, M. Kam

- ustanovyavane na edinno stradatelno prichastie v savremenniya balgarski knizhoven ezik. // *Balgarski ezik*, 1992, god. XLII, kn. 3, 166 – 172.]
- Куцаров/Kutsarov 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007. [Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2007.]
- Маслов/Maslov 1982:** Маслов, Ю. С. *Грамматика на българския език*. София: Наука и изкуство, 1982. [Maslov, Yu. S. *Gramatika na balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1982.]
- Мъркова/Markova 2022:** Мъркова, Д. Основни периоди в проучването на сегашното страдателно причастие в българската граматична литература от Възраждането до средата на XX в. // *Verba iuvenium – Словото на младите*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2022, бр. IV, с. 37 – 52. [Markova, D. *Osnovni periodi v prouchvaneto na segashното stradatelno prichastie v balgarskata gramatichna literatura ot Vazrazhdaneto do sredata na XX v.* // *Verba iuvenium – Slovoto na mladite*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2022, br. IV, s. 37 – 52.]
- Ницолова/Nitsolova 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*, Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2008.]
- Пашов/Pashov 1989:** Пашов, П. *Практическа българска граматика*. София: Народна просвета, 1989. [Pashov, P. *Prakticheska balgarska gramatika*. Sofia: Narodna proveta, 1989.]
- Стоянов/Stoyanov 1980:** Стоянов, С. *Грамматика на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство, 1980. [Stoyanov, S. *Gramatika na balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1980.]
- Табакова/Tabakova 1986:** Табакова, И. Към въпроса за отглаголните прилагателни имена на -ем, -им. // *Български език*, №1, год. XXXVI, София: Издателство на БАН, 1986, 36 – 39. [Tabakova, I. *Kam vпросa za otglagolnite prilagatelni imena na -em, -im.* // *Balgarski ezik*, №1, god. XXXVI, Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1986, 36 – 39.]